

Гарань О.

**Дилеми українського політолога. –
К.: Стилос, 2021. – 250 с.**

За підтримки Фонду Фрідріха Науманна видавництво «Стилос» опублікувало книжку Олексія Гараня. Наклад її невеликий (800 прим.), утім вона оцифрована і присутня в Мережі.

Професор Національного університету «Києво-Могилянська академія» О.Гарань – відомий українським і зарубіжним суспільствознавцям своїми науковими здобутками, публіцистичними виступами й експертними оцінками. Він фахівець широкого профілю та виступає на стику вітчизняної історії, політології, соціології. Його науковий доробок

присвячений аналізу процесів суспільно-політичного розвитку України під час горбачовської «перебудови» і трьох десятиліть незалежності. Рецензована книжка відноситься до жанру спогадів, але автор нерідко усуває себе з першого плану й розповідає про суспільно-політичні процеси, учасником або свідком яких він був.

З Олексієм мені доводилося часто зустрічатися впродовж останньої третини століття. В Інституті історії АН УРСР, де я перебуваю з 1972 р., він працював усі роки «перебудови». Потім став організатором і викладачем НаУКМА, де мені довелося багато років читати лекції спочатку на кафедрі політології, а потім – історії. Нерідко ми перетиналися в Україні й за кордоном на міжнародних конференціях. Перекоаний, що ця книга спогадів буде корисною для всіх, хто задумується над тим, в якій країні ми живемо.

Юність Олексія збіглася з останнім періодом доби Л.Брежнєва. Будучи учнем старших класів, він мріяв про факультет міжнародних відносин Київського держуніверситету ім. Т.Шевченка. Цей факультет був заснований після того, як радянській Україні дозволили стати членом-засновником ООН і мати власне Міністерство закордонних справ та представництво в Нью-Йорку. Функції цих інституцій були мінімальними, аби тільки обґрунтувати «власний» голос в ООН, і фахівців-міжнародників вимагалось небагато. Щорічний набір студентів не перевищував півтори сотні, із них іноземці становили переважну більшість. Можна собі уявити, якою могутньою підтримкою (політичною й економічною) мусив заручитися юнак з України, зарахований на цей престижний факультет! Знаючи поверхово родинні обставини Олексія, я дивувався, як йому вдалося стати студентом-міжнародником, але декана цього факультету Гліба Цветкова, з яким зустрічався час від часу, не розпитував. Сам О.Гарань розповідає у цій книзі, як таке трапилось: здобув перше місце на республіканській шкільній олімпіаді істориків-міжнародників, ретельно підготувався до вступних іспитів, зазнав невдачі під час першої спроби, «поліпшив» свій соціальний статус, працюючи робітником на будівництві нових корпусів університету. Наступного року, після ускладнених іспитів, в яких не втратив жодного балу, був зарахований студентом.

Досить детально автор розповідає, як змінювався його світогляд під впливом спілкування зі студентами-іноземцями і знайомства з працями західних радянологів, які зберігалися у спецховищах наукових бібліотек Києва та Москви. Роки навчання на факультеті й в університетській аспірантурі перетворили вихованого в радянському дусі юнака на людину, котра починала усвідомлювати трагічний розрив між нормальним життям і реалізованими у СРСР догмами ленінсько-сталінського

комуносоціалізму. Йому поталанило: заступник директора академічного Інституту історії з наукової роботи Ігор Хворостяний створював сектор проблем «ідеологічної боротьби» та запросив до нього випускника аспірантури столичного університету зі знанням іноземних мов.

Перед Олексієм, який потрапив у жорстко контрольований ЦК Компартії України академічний інститут, постала перша у житті дилема: або свідомо брехати, розвінчуючи «буржуазну історіографію», або податися у віддалений історичний період, мінімально пов'язаний з ідеологією. Однак, як йому пояснив Валерій Смолій, котрий щойно захистив докторську дисертацію з історії XVII ст., було б неможливо розглядати зарубіжну історіографію цієї доби, не наражаючись на радянські фальсифікації. Та молодому дослідникові, який ще не встиг захистити свою кандидатську, ще раз поталанило: він потрапив в Інститут історії якраз у ті місяць і рік, коли ЦК КПРС очолив М.Горбачов.

Період «перебудови» у сучасній історіографії представлений ґрунтовними дослідженнями книжкового формату, але тільки у фактографічному плані. Антропологічний вимір карколомних зрушень в усіх сферах життя вивчено явно недостатньо. Цю лауну певною мірою заповнює книжка О.Гараня. Аналізуючи власну свідомість, він встановлює, як із нього, уже підготовленого вивченням зарубіжної літератури, сходила полуда «совковості» і зміцнювалося бажання діяти.

Улітку 1988 р. Олексій здійснив першу у своєму житті поїздку до «капкраїни» – Франції, і подивився на те, як може бути організоване повсякденне життя, позбавлене пильного ока монополю існуючих парткомів та органів держбезпеки. Повернувшись із Парижа, він приєднався до Народної спілки сприяння перебудові (НССП) – однієї з перших так званих «неформальних» організацій, утворених без «санкції згори». Через кілька місяців, після контактів зі В.Брюховецьким і М.Поповичем, НССП розчинилася у створеному в АН УРСР Народному русі за перебудову. У вересні наступного року Олексій узяв участь разом із кількома іншими членами НССП у роботі установчого з'їзду Народного руху.

Двома раундами (рішеннями XIX конференції КПРС і сесії Верховної Ради СРСР) М.Горбачов реалізував ідею «повновладдя рад», яка юридично скасовувала диктатуру парткомів та органів безпеки. Ані він сам, ані члени ЦК КПРС і депутати Верховної Ради СРСР, котрі схвалили конституційну реформу 1988 р., не здогадувалися, що вона радикально підриває основи тоталітарного режиму, установленого вождями більшовиків після путчу, урочисто названого «Великою Жовтневою соціалістичною революцією». Не здогадувалися про це й радянські громадяни, яким конституційна реформа дозволила вперше після виборів до Установчих зборів у 1917 р. обирати народних депутатів на власний розсуд. Переростання «революції згори» в «революцію знизу» відбувалося поступово, через окремі епізоди. Немало таких епізодів згадав і О.Гарань, якого в Інституті історії називали «Льошкою-неформалом». Не раз я сам бачив, які він покидав інститут із рюкзаком, наповненим літературою, що закликала голосувати за потрібного кандидата в депутати. Поступово такі епізоди зливалися у цілісний процес. Ключовим епізодом був, на мою думку, путч керівників союзного центру, який прискорив «Революцію розпаду».

Про путч комуністів-ортодоксів О.Гарань згадує тільки одним реченням, цілком поглинутий ключовою подією у власному житті: пропозицією В.Брюховецького взяти участь у відродженні Києво-Могилянської академії на правах декана-організатора факультету суспільних наук.

Ідея відродження Києво-Могилянської академії як світського університету кружляла в повітрі. У В'ячеслава Брюховецького, як розповідає О.Гарань, уже визрів

план: натиснути на Л.Кравчука, котрий після реалізації «повновладдя рад» став першою особою в республіці, і домогтися від нього згоди на створення нового університету. У вересні 1991 р. на Форумі української інтелігенції В.Брюховецький запитав у присутніх, хто підтримує цю ідею. Руки підняли всі, у тому числі Л.Кравчук, який сидів у президії і прагнув набрати бали напередодні перших в історії України президентських виборів. Міністр оборони К.Морозов теж поспривав передачі університету корпусів розміщеного на історичній території Могилянки училища, яке готувало «комісарів» для військово-морського флоту СРСР. Через п'ять днів після форуму з'явилося розпорядження голови Верховної Ради України «Про відродження Києво-Могилянської академії».

Важко сказати, хто більше коштів вклав у розбудову Могилянки: держава, яка перебувала у глибокій економічній кризі, чи українська діаспора. Канадські й американські українці з ентузіазмом сприйняли звістку про те, що в корпусах, побудованих гетьманом Іваном Мазепою, здобуватиме освіту українська молодь, а не «політруки-комісари» відмерлої імперії. О.Гарань розповідає, що він розривався між організацією свого факультету, мобілізацією коштів серед українців Північної Америки й написанням книжки «Убити дракона (з історії Руху та нових партій України)». Усі ці різновиди праці увінчалися успіхом. Задовго до запровадження ЗНО, яке покінчило з корупцією при вступі абітурієнтів до закладів вищої освіти, Могилянка стала вільною від хабарництва завдяки системі тестів, розроблених В.Брюховецьким і його командою, в якій перебував і О.Гарань. В університеті з'явилися іноземці, котрі читали свої курси англійською мовою. Успішні студенти здобували можливість стажуватися за кордоном. Сам Олексій неодноразово користувався науковим стажуванням у Гарвардському й Колумбійському університетах, поліпшуючи своє знання мови, соціології, політології. У перші роки незалежності курс політології в Україні читали не фахівці з цієї дисципліни, яких у СРСР не існувало, а викладачі філософії, права, історії (у тому числі з колишніх кафедр історії КПРС і «наукового комунізму»).

У «Помаранчевій революції» О.Гарань на чолі створеної ним у Могилянці Школи політичної аналітики брав безпосередню участь як політтехнолог. В усталених демократіях, підкреслює він у своїй книжці, політтехнологи можуть працювати практично з будь-якими політиками. Адже в них не ставиться питання про саме існування країни чи втягнення її у союз з іншою державою, в якому вона втратила б суверенітет. Тим часом в Україні йшлося саме про це. Прибічникам В.Ющенка треба було протистояти стратегії В.Медведчука та Л.Кучми, котрі розіграли сценарій поляризації.

О.Гарань самокритично визнає, що у 2004 р. цілеспрямована кампанія розколу країни мала успіх, і цей успіх був закріплений у роки президентства В.Ющенка та В.Януковича всіма опонентами національно-демократичного табору. Він тільки не вказує, що політика В.Медведчука мала під собою міцну основу: високий рівень російщення південних і східних областей України, а також велика фінансова підтримка з боку путінської Росії.

Роздумуючи над тим, чому гасла «Помаранчевої революції» залишилися нерелізованими, О.Гарань не звинувачує висунутого нею президента, хоча неодноразово вказує, що В.Ющенко виявився слабким політиком. У книжці підкреслюється, що конституційна реформа 8 грудня 2004 р. сприяла європейським принципам формування уряду і його парламентській відповідальності, послабивши роль президента. Однак ланцюг виборів (парламентські 2006 р., позачергові парламентські 2007 р., президентські 2010 р.) зробив «помаранчеві» сили заручником електоральної демократії, скерувавши українську політику в бік популізму. Необхідні, хоч і непопулярні

реформи, не відбулися. Зокрема не було реалізовано інституційні перетворення, які унеможливили б поворот у минуле. Спроба такого повороту відбулася, коли на президентських виборах 2010 р. переміг В.Янукович.

У роки правління «професора» О.Гарань дістав можливість коментувати поточні події у прямому ефірі на радіо «Ера-FM» у дискусіях із відомими радянськими дисидентами С.Глузманом і Є.Сверстюком, кримськотатарським лідером М.Джемільєвим, колишнім очільником українського та всесоюзного комсомолу В.Мироненком, японським політологом К.Мацузато та ін. Постійна присутність у засобах масової інформації зробила його публічною людиною.

Згадуючи ці роки, О.Гарань як фахівець із порівняльної політології зазначав, що В.Янукович, на відміну від російського президента, не міг створити соціальну базу авторитаризму, яка базувалася б на месіанській ідеї державної величі та на дешевій сировині. На відміну від Білорусі, в Україні сформувалася сильна національно-демократична опозиція. Спираючись на традиції державності й підштовхуване «майданами», починаючи від студентської «Революції на граніті», громадянське суспільство давало гідну відсіч політичним силам, котрі намагалися повернути країну до «світлого минулого».

Велике місце у книжці О.Гараня займає розділ, присвячений «Євромайдану» та «Революції гідності». Він не сподівався, що прийняте під тиском В.Путіна рішення зробити геополітичний розворот, відмовившись від укладення угоди про асоціацію з Євросоюзом, викличе потужну реакцію суспільства. Протести, які розпочалися ввечері 21 листопада 2013 р., спочатку висловлювали невеликі групи киян і студентів. Однак уже в неділю 24 листопада в Києві відбулася масова демонстрація на захист євроінтеграції. Саме цього дня в телеефір увійшов із майдану Незалежності новий канал «Еспресо», в якому Олексій працював щоденно.

Два місяці «Євромайдан» був ненасильницьким протестом, про що тепер забувають, як слушно вказує О.Гарань. Ухвалення Верховною Радою «диктаторських законів» 16 січня 2014 р. перетворило його на гостре силове протистояння з владою. До цього можна додати, якщо торкнутися подій під термінологічним кутом зору, що прийняття тих «законів» перетворило «Євромайдан» на «Революцію гідності».

О.Гарань каже, що історики, можливо, писатимуть про «Революцію гідності», «Помаранчеву революцію», «Революцію на граніті» як про етапи єдиної революції. Це твердження є прикладом неузгодженості дій істориків і політологів в осмисленні національного революційного процесу. У багатьох своїх працях, не виключаючи шкільних підручників, я зауважував, що точка відліку в нашому революційному процесі починається з «Революції розпаду» 1989–1991 рр.

Заключний розділ спогадів О.Гараня має інтригуючу назву: «Виклики трансформації та “зелена хвиля”. Що далі?». Справді, як зрозуміти сенс президентської кампанії 2019 р.?

О.Гарань 2015 р. влився до колективу соціологічного фонду «Демократичні ініціативи», який після смерті Ілька Кучеріва у 2010 р. очолювала Ірина Бекешкіна. Він працював із цим фондом від дня його заснування в 1992 р., але тепер, як науковий директор, міг спрямовувати роботу соціологів так, щоб пересвідчитися, наскільки політологічні постулати збігаються з суспільними настроями. Чому фонд «Демократичні ініціативи» ім. І.Кучеріва користується у суспільстві заслуженою довірою, Олексій пояснив у своїй книжці одним реченням: на відміну від комерційних соціологічних центрів, де власником опитувань виступає замовник, соціологічні дані «Демініціатив» є їхньою власністю.

Перемогу Володимира Зеленського О.Гарань визначає як протестне голосування на хвилі нечуваного популізму, розігрітого в інформаційному просторі й соцмережах. Він самокритично визнає, що раніше помилково наголошував: українські виборці показували, що здатні розібратися в технологіях, а тому реклама, гроші, спортивні та шоу-зірки самі по собі не забезпечать перемоги. Тобто технології можуть бути лише додатковим чинником у передвиборчих баталіях. Жирним штрихом у його книжці виділено такий висновок: «Перемога Зеленського поламала мою тезу».

Аналізуючи дії новообраного президента та його нашвидкуруч створеної партії, О.Гарань указує на цілком очевидну спробу монополізації влади та побудови персоналістської системи, де у центрі ухвалення рішень стоїть людина без відповідної підготовки, натомість із психологічними комплексами, коли особиста лояльність у формуванні команди домінує над професіоналізмом.

Та спроба монополізувати владу досі залишається тільки спробою. Українське суспільство здатне на «електоральну революцію», але не схильне повертатися в патерналістське «світле минуле». Тому О.Гарань підсумовує свій аналіз прагматичним висновком: якщо ми лише критикуватимемо нинішню владу перед непідготовленим слухачем, користі з цього не буде. А патріотичне крило, яке є серед «слуг народу», варто підтримати й підштовхувати владу до державницьких рішень. Слід пам'ятати, підкреслює він, що Росії вигідний слабкий український президент і силове протистояння в Києві. Тож опозиції та громадянському суспільству треба пройти «між Сциллою та Харибдою». Розхитування ситуації може бути небезпечним.

Станіслав КУЛЬЧИЦЬКИЙ

доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник,
відділ історії України 20–30-х рр. ХХ ст.,
Інститут історії України НАН України
(Київ, Україна), s_kul@ukr.net